संस्कृतपाठ्यक्रम :

1. औचित्यम्

संस्कृत भाषा विश्वस्य प्राचीनतमा भाषा अतएव इयम् अति विशिष्टा अस्ति । ज्ञानविज्ञानस्य क्षेत्रेषु अस्या: भाषायाम् अनेको ग्रंथा: संति ये कस्यापि भाषायां न लभ्यन्ते । अस्या: भाषायां भारतवर्षस्य आधुनिकासु भाषासु साहित्येषु च प्रत्यक्ष अथवा तु अप्रत्यक्ष्पेण विशिष्ट: प्रभावनेऽास्ति । अतएव इमां ज्ञात्वा वयम् अन्या: भाषा: अपि ज्ञातु शक्नुम:। एवं च अस्या: अध्ययनेन वयम् अस्माकं देशस्य प्राचीनतमां संस्कृतिम् अपि ज्ञातुम् शक्नुम:। एष पाठ्यक्रम: संप्रेषण उपागम आधारित पाठ्यक्रम: यथा राष्ट्रीय पाठ्यचर्याम् कथ्यते यत् राष्ट्रीय मुक्त विद्यालयने अयम् पाठ्यक्रम: प्रभाविनी भवितुम् शक्नोति। एंव च छात्रेषु वसुधैव कुटुम्बकं भावनाया: विकासो भविष्यति अनेन पाठ्यक्रमेण ।

अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययने छात्रा: -

1. वर्णानाम् उच्चारण स्थानं ज्ञातुं शक्नुवन्तिं ।
2. संज्ञाया: क्रियापदानां सामञ्जस्यम् अवगच्छेयु:।
3. शब्दनिर्माणे स्वर व्यंजनानां क्रमं जानीयु:।
4. साधारणत: पंचशत शब्दानाम् अर्थ ज्ञानम् ।
5. वर्णव्यत्ययेन अक्षराणां स्थानपरिवर्तने जायमानग् अर्थभेदं ज्ञातुं शक्नुवन्तिं ।
6. स्मृते: आधारे दशमथवा द्वादश श्लोकानां उच्चारणम् जानाति।
7. संस्कृतभाषायां लघुत्वाक्यानां पठनम् ।
8. संस्कृतभाषया प्रदत्तं सामान्यनिर्देशं ज्ञात्वा तम अनुसरणम्।

उद्देश्यानि

अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनेन विद्यार्थिन: अधोलिखित कौशलेषु निपुण : भवन्ति ।

श्रवणम्

क) आदेशात्मकवाक्यानि श्रुत्वा तदनुसारं व्यवहरिष्यति ।
ख) ह्रस्वदीर्धस्वरान् श्रुत्वा तेषां अर्थभेदं करिष्यति। (यथा कवि:= एक: कवि:,कवी = द्वैकवी)
ग) हलन्तस्वरांत पदानि श्रुत्वा अर्थभेदकरणे समर्थ भविष्यति। (यथा उपन्यास, तरूच्छाया)
ध) संस्कृत भाषाया: प्रश्नोत्तराणि (यथा तव नाम किंम ? उत्तर = मम नाम रमेश:)
ड) विसर्गयुक्तानां विसर्गरहितानां च पदानि सम्यक् उच्चारणम् । (यथा नदी नदी: लता लता:)
च) गेयपदानि सस्वरवाचनम् ।

लेखनम्

क) पठितपदानां वाक्यानां च श्रुत्वा शुद्धवर्तन्यां लेखितुं शक्नुवन्तिं।
ख) वाक्येषु प्रातिपदिकानां सविभक्तिक प्रयोग: ।
ग) अल्पविराम पूर्ण विराम प्रभृति चिह्ना: प्रयोगे कौशलम् ।
घ) सरल संस्कृते कथाया: सारलेखनम् ।
ड) कमपि परिचित अथवा पठित विषये लघुतरं निबंध लेखनम् ।

च)	प्रदत्तगद्यस्य पद्यस्य च भावानुसारं शीर्षक प्रदानम् ।
छ)	कृत-तद्धितप्रव्ययानां सहायय्येन् वाक्यस्य निर्माणम् ।
ज)	शब्दसमूहस्य, चित्रस्य वा प्रदत्त संकेतम् आश्रित्य कथाविस्तारम् ।
झ)	श्रवण कृत्वा गद्य - पद्य लेखनम् ।
भ)	अभिनंदन - निमंत्रण-वर्धापनपत्राणां निर्माण, प्राचार्य प्रति च पत्र लेखनम् ।

वाचनम् (भाषणम्)

क)	स्वराणां मात्राणां व्यंजनानां संयुक्ताक्षराणां च सम्यक् उच्चारणम् ।
ख)	पठित सामग्रयां सरल प्रश्नानां च संस्कृतभाषायामुत्तराणि ।
ग)	स्वमतानाम् प्रकटीकरणे उचित शब्दानाम् बलाधात् प्रयोगम् ।
घ)	गद्य -पद्य - नाट्यादिपाठ्यवस्तु पठित्वा सम्यक् वाचनम् ।
ड़)	पद्यानाम् सस्वर मौखिक पाठम् ।
च)	भावानुरूपमुच्चारण करणे आरोहस्य अवरोहस्य ज्ञानम् ।
छ)	कस्यापि घटनायाः, स्थानस्य, वस्तोः वा संस्कृतभाषायाम् अष्टेषु वा दशेषु लघुवाक्येषु वर्णनम् ।

पठनम्

क)	गद्यांशानाम पद्यांशानाम च स्पष्ट पठनम् ।
ख)	संस्कृत वाक्यानाम् प्रवाहेण पठनम् ।
ग)	पाठ्यसामग्रयाम् प्रयुक्तछंदासां लयेन् सस्वर पाठनम् ।
घ)	संकलित पाठ्यविषये विविधानि प्रसंगानि संदर्भानि च अभिज्ञानम्सामर्थ्यम् ।
ड)	पाठानां प्रयुक्तव्याकरणविन्दवः ज्ञ ानम् ।
च)	पाठे गद्यपद्ययोः प्रयुक्त भावानाम् सप्रसंग व्याख्या ज्ञानम् ।
छ)	अपठितं गद्याशं/पद्याशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि दातुं सामर्थ्यम् ।

अध्ययन योजनाम्

भाषाया पाठ्यक्रमम् अधोलिखिता सन्ति ा

1	श्रवणं वाचनं च दक्षतायै विद्यार्थीभ्यः द्वौ कैसट इति आख्यातः श्रव्य यन्त्रयोः सृजतवन्तौ । अपि च एका अभ्यास पुस्तिका अपि प्रदत्तवती।
2	अन्या भाषासु कौशलं विकसितुं पाठ्यसामग्रयां काचित् अभ्यास कार्य प्रदत्तवती ।
3	पाठ्यसामग्रयां व्याकरणं पाठैः सह सम्मिलित्वा पाठित्वान् ।
4	अध्ययन केन्द्रानाम् अस्य विषयस्य त्रिंशी कक्षानाम् आयोजनं भविष्यति तत्र विद्याथी ि आत्मानं विषय सम्बद्धा समस्यानां हलाः आत्मानं शिक्षकं पृच्छतुं शक्नोति, अपि च प्रत्येकं विद्यार्थी त्रीणिमूल्यांकनपत्राणि दत्तवान् येः अनिवार्याः सन्ति। प्रति-मूल्यांकन पत्रस्य अंकाः न निर्धारिताः।

परीक्षा योजनाः

परीक्षायाः पूर्व शिक्षार्थिनः एकं वर्ष पर्यन्तम् अध्ययनम् अनिवार्य अस्ति। शिक्षार्थी पंचसु वर्षासु नवसंख्या पर्यन्तं परीक्षां दातुं शक्नोति, इदं पाठ्यक्रमं च पूर्णं कर्तुं शक्नोति ।

1	वाचनं श्रवणं च कौशलयोः मूल्यांकनं न भविष्यति ।

2 विषयस्य परीक्षाया: अधिकतमम् शतानि अंकानि भविष्यति । परीक्षाया: अवधि: त्रिधष्टापर्यन्त निर्धारित: ।

अंकम् वितरणम्

एककानि		अन्तिम परीक्षा अड् का:
गद्यम्		
ज्ञानम्		8
अवबोध:		10
अनुप्रयोग:		10
पद्यम्		
ज्ञानम्		8
अवबोध:		10
अनुप्रयोग:		10
व्याकरणम्		
अनुप्रयोग:	शब्द/धातु रूपाणि	5
	सन्धि/समासा:	5
	कारकाणि	5
	स्त्रो प्रत्यया:	5
	कृत/वद्धित प्रत्यया:	5
	योग :	**24**
	संवाद	5
रचना	निबन्ध:	5
	पत्रम.	5
	सार:	5
	योग:	**20**
	महायोग:	**100**

पाठ्यक्रमस्य विषय - वस्तूनि

अस्मिन् पाठ्यक्रमे पुस्तकद्वयम् भविष्यति । पाठानाम् विवरणम् अध: दीयते

प्रथमप्रेषणम्

1. प्रेरणा (गद्य)
2. सदाचार: (पद्य)
3. त्याज्यं न धैर्यम् (गद्य)
4. यक्ष-युधिष्ठिर संवाद: (पद्य)
5. खगोलज्ञ: आर्यभट्ट (गद्य)
6. मातुराज्ञा गरीयसी (नाटक)
7. कस्मात् किं शिक्षेत्?
8. चित्रवर्णनम्

9. प्राणय श्रेष्ठत्वम् (गद्य)
10. दशकं धर्मलक्षणम् (पद्य)
11. यद्भविष्यो विनश्यति (गद्य)
12. अयोध्या कुरु वैदेहि/प्रणामं पुनरागता (पद्य)
13. भास्कराचार्य (गद्य)
14. अनुक्तमापि ऊहति पंडितो जन: (नाटक)
15. प्रहेलिका (कूटपद्यानि)
16. वर्धापन प्रत्रम्

क्र.सं.   द्वितीय प्रेषणम्

17. करूणापरा: साधव (गद्य)
18. शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् (पद्य)
19. अनागतं य: कुरूते स: शोभते (गद्य)
20. गीतामृतम् (पद्य)
21. शंकराचार्य: (गद्य)
22. तेजसां हि न वय: समीक्ष्यते (नाटक)
23. स्वस्ति पन्थामनुचरेम (पद्य)
24. रचना शिक्षणे कथालेख: (रचना)
25. दर्प: मूलमनर्थानाम् (कथा)
26. पुत्रोऽहं पृथिव्या: (पद्य)
27. अजलं स्नानमद्य (गद्य)
28. साहसे श्री: प्रतिवसति (गद्य)
29. विरहकातंर तपोवनम् (नाटक)
30. मान्येषु: मान्यवर: लोकमान्य:
31. मे प्रियो भारत भव्यदेश: (पद्य)
32. संवादलेखनम् (रचना)

व्याकरणम्

संधि:

(क) स्वर - यण, गुण, वृद्धिः दीर्धादि ।

(ख) व्यंजन - जश्त्व, चर्त्व , श्चुत्व, ष्टुत्व अनुस्वारः ।

(ग) विसर्ग - सत्व, उत्व, रत्व, लोप (विसर्ग/ रेफ)

शब्द रूप रचना

स्वरांत - बालक, फल, लता, मुनि, पति, मति, नदी, साधु, मधु, पितृ, मातृ, अक्षि, गो ।

व्यंजनांत - राजन्, विद्वस्, चंद्रमस्, गच्छत्, मनस्, गुणिन्, पयस्, आत्मन्, धनवत् (मतुप् प्रत्ययांत)

सर्वनामानि - सर्व, यत्, तत्, किम्, इदम्, (सर्वेषु लिङ्गेषु) अस्मद्, युष्मद्, अदस् ।

पूरणार्थक - प्रथम, द्वितीयम् ।

संख्यावाची शब्दाः = 1-10 (एकतः दशंपर्यन्तम्)

धातुरूप (क्रियापदम्) रचना

भ्वादि - भू, पठ्, पिब्, गम्, (गच्छ), दृश् (पश्य), दा, नी, भज्, लभ ।

अदादि - अस्, ब्रू, ह्वन् ।

जुहोत्यादि - दा, धा ।

दिवादि - नृत्, नश्, त्रस्, विद् ।

स्वादि - शक्, आप्

तुदादि - इष्, मुंच, प्रच्छ, विश्

तनादि - कृ

क्रयादि - क्री, ग्रह्

चुरादि - चुर्, भक्ष्, कथ्, गण् ।

प्रत्ययः

स्त्री प्रत्यय - आ, ई, उ, ति

कृत् - क्त्वा, ल्यप्, तुमुन्, शतृ, शानच्, क्तः, क्तवतु, तव्यव, अनीचर, तृच् ।

तद्धित् - मतुप्, तरप्, तमप्, ठक् (इक) इन्, ईयस्, इष्ठ, त्व, तल् ।

कारकाणि उपपद विभक्तयः च

कारक - समस्तकारकाणि ।

उपपद विभक्तयः

1 द्वितीया विभक्ति संपूर्ण ।

2 तृतीया - सह, साकं, सार्धम्, अलम्

3 चतुर्थी - नम स्वस्ति, स्वाहा, कुप्, रूच्, ईर्ष्य ।

4 पंचमी - बहिः, ऋते ।

5 षष्ठी - तुलनात्मकम् ।

समासाः - अव्ययीभावः, तत्पुरूषः, कर्मधारयः, द्विगुः, द्वन्द्वः, बहुब्रीहिः ।